

РЕЦЕНЗІЯ

**кандидата юридичних наук, старшого дослідника зі спеціальності
081 «Право», старшого наукового співробітника відділу проблем
кримінального права, криминології та судоустрою
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
Гацелюка Віталія Олександровича на дисертацію
БЛОКОНЬ ОЛЕНИ ГЕННАДІЇВНИ
«Кримінально-правова протидія підкупу в Україні»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії (081 Право)**

Актуальність теми дослідження.

Відповідно до Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки, результати соціологічних досліджень засвідчують, що частка громадян, які мають безпосередній досвід корупції, протягом останніх років суттєво зменшилася (у 2013 році такий досвід мало близько 60 відсотків, станом на початок 2020 року - не більше 40 відсотків громадян). Спостерігається поступове покращення порівняльних показників рівня корупції в Україні. Згідно з даними міжнародної організації "Transparency International", у період з 2013 року по 2019 рік Індекс сприйняття корупції (далі - ІСК) в Україні зріс із 25 до 30 балів.

Це підтверджує, що досягнутий за останні роки прогрес не задовольняє суспільство, оскільки є надто повільним. Європейська комісія у висновку щодо заявок на членство в Європейському Союзі, поданих Україною, Грузією та Республікою Молдова від 17 червня 2022 року зазначила, що Україна досягла значного прогресу на шляху до верховенства права, проте подальша боротьба з корупцією залишається однією з основних вимог суспільства.

Низькі темпи реалізації антикорупційної політики в Україні суттєво сповільнюють її економічне зростання. Опитування бізнесу демонструє, що поширеність корупції та недовіра до судової системи є основними перешкодами для залучення в Україну іноземних інвестицій.

Концентрація зусиль на впровадженні антикорупційної політики дасть змогу Україні у найближчі роки наздогнати показники ІСК східноєвропейських держав - членів Європейського Союзу, а за 10 років досягти середньоєвропейських значень ІСК¹.

Відтак, варто погодитися із автором дисертації в тому, що корупція була і залишається однією з найбільш небезпечних загроз для українського суспільства, ключовою перешкодою не лише для стабільного економічного зростання та розбудови ефективних та інклюзивних демократичних інститутів, а й для національної безпеки України. Повномасштабна збройна агресія російської федерації не лише не відвернула уваги від проблеми протидії корупції на всіх рівнях, а й загострила її, перемістивши всій ракурс на нові, найбільш уражені корупцією сфери. Йдеться, насамперед, про корупцію під час незаконного перетинання державного кордону громадянами України, яким заборонено залишати територію нашої держави упродовж дії воєнного стану. Серед різних проявів кримінально караної корупції класичною її формою є підкуп особи, яка наділена владними повноваженнями чи яка здійснює інші функції за посадою. У багатьох випадках власне підкуп є пусковим механізмом для вчинення кореспондуючого йому кримінального правопорушення – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, що обумовлює «подвійну» корупційну поведінку. Крім того, дійсно, попри наявність, на перший погляд, численних досліджень проблеми кримінально-правової протидії підкупу в Україні, все ж на сьогодні залишилося дискусійним чи невирішеним ряд питань, що потребують додаткового з'ясування. Йдеться про поняття підкупу та про його види, про примусові та заохочувальні кримінально-правові засоби, що можуть застосовуватися за підкуп. Як свідчить аналіз кримінального законодавства України, наукових джерел, статистичних даних, судової практики, проблема кримінально-правової протидії підкупу є витребуваною та актуальною в сучасних умовах.

¹ [Про засади державної антикор... | від 20.06.2022 № 2322-IX \(rada.gov.ua\)](#)

Обґрунтованість, достовірність та новизна представлених результатів дослідження. Новизна наукових положень полягає в тому, що у цій праці по-новому на дисертаційному рівні досліджено проблему кримінально-правової протидії підкупу в Україні. Зокрема, вперше запропоновано введення у науковий обіг кримінально-правової науки поняття «квазіспівучасть» (на протигагу необхідній співучасті). Ця новела указує на те, що між кількома суб'єктами відсутня співучасть, однак їхня поведінка є взаємообумовленою або має місце одностороння протиправна поведінка одного суб'єкта, який вчиняє кримінальне правопорушення. Тобто їх (його) поведінка є несправжньою, уявною. Квазіспівучасть характеризується подібністю до співучасті зовнішнього модусу вчиненого, водночас відсутністю спільності участі, а також інших необхідних об'єктивних і суб'єктивних ознак співучасті; встановлено, що пропозиція та обіцянка неправомірної вигоди як одномоментні дії, на відміну від її надання, характеризують виключно мовленнєву комунікацію та не пов'язані з фізичним наданням предмета підкупу (неправомірної вигоди). Ці дії вважаються закінченими з моменту, коли особа, якій пропонується або обіцяється неправомірна вигода, сприйняла відповідну інформацію. У разі, якщо вигодонадавач робить спроби фізично надати неправомірну вигоду, то у такому випадку наявний замах на надання неправомірної вигоди, а не пропозиція та обіцянка неправомірної вигоди; обґрунтовано, що у разі вчинення кримінального правопорушення службовою особою з використанням свого службового становища, а також підкупу, передбаченого ст. 369 КК, суд, призначаючи покарання за вчинене, зобов'язаний вирішити питання про застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, якщо воно не передбачено у санкції статті Особливої частини цього Кодексу, яка встановлює відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення.

Обґрунтованість та достовірність отриманих результатів підтверджується вдалою структуризацією роботи, відповідністю мети дослідження тим завданням, що ставить перед собою дисертантка, якісною

аналітичною роботою над достатнім обсягом наукових джерел та судових вироків, а також вмінням здобувачки аргументовано доводити свою позицію та брати участь в доктринальній дискусії.

Оцінка змісту дисертації, рівня виконання поставлених завдань та оволодіння методологією наукової діяльності. Дисертація виконана на належному науковому рівні. План роботи складено вдало, що сприяє логічно сформованій конструкції роботи та послідовному дослідженню та викладенню усіх аспектів досліджуваної проблематики.

У першому розділі О. Білоконь розглядаються проблеми правової природи підкупу за кримінальним правом України. Встановлено наступність норм про підкуп, їх інтенсивний еволюційно-революційний розвиток, що орієнтований на імплементацію у національне законодавство антикорупційних стандартів протидії підкупу під впливом, зокрема, громадської думки. Траєкторія норм про підкуп у КК загалом спрямована на вдосконалення кримінально-правового регулювання відповідальності за підкуп, а також на диференціацію кримінальної відповідальності за нього.

Запропоновано у понятійному апараті кримінально-правової науки вживати термін «квазіспівучасть» на противагу сполученню «необхідна співучасть». Цей новий термін указує на те, що між кількома суб'єктами відсутня співучасть, однак їхня поведінка є взаємообумовленою або має місце одностороння протиправна поведінка одного суб'єкта, який вчиняє кримінальне правопорушення. Тобто їх (його) поведінка є несправжньою, уявною. Квазіспівучасть характеризується загалом тим, що форма (зовнішній модус) вчиненого вказує на наявність співучасті, тоді як внутрішня форма скоєного передбачає відсутність, насамперед, спільності, а також інших необхідних ознак співучасті.

Виокремлено та охарактеризовано істотні ознаки посередництва у підкупі та констатовано, що попри відсутність самостійної статті у КК, яка б передбачала кримінальну відповідальність за посередництво у підкупі, все ж таке явище є складовою підкупу. Запропоновано авторську модель самостійної

норми про посередництво у підкупі (ст. 369-4 КК); доповнено диспозиції статей, в яких передбачається кримінальна відповідальність за підкуп та кореспондуючі йому кримінальні правопорушення вказівкою на можливість пропозиції, обіцянки, надання неправомірної вигоди, а також прийняття відповідної пропозиції, обіцянки чи її одержання особисто або через посередника.

Запропоновано розуміти під підкупом виключно активну поведінку особи, яка пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду, а важливим класифікаційним критерієм як для науки, так і для правозастосовної практики – наявність у підкупі ознак корупції. Виокремлено та охарактеризовано істотні ознаки підкупу.

Здійснено диференціацію визначення моменту закінчення підкупу залежно від того, яка модель протиправної поведінки має місце – прагматична (пропозиція, обіцянка) чи фізична (надання неправомірної вигоди). Констатовано, що за наявності прагматичної моделі підкупу діяння вважаються закінченими з моменту, коли особа, якій запропоновано чи обіцяно надати неправомірну вигоду, сприйняла відповідну інформацію, за відсутності чого запропоновано кваліфікувати дії особи як замах на пропозицію або обіцянку надати неправомірну вигоду. Якщо обвинувачений робить спроби фізично надати неправомірну вигоду, то у такому разі слід вести мову про замах на надання неправомірної вигоди, а не про її пропозицію та обіцянку.

Розділ 2 присвячено характеристиці заохочувальних кримінально-правових засобів, що застосовуються за підкуп згідно з КК.

Визначено, що наявність альтернативних форм підкупу, що відрізняються за ступенем суспільної небезпеки (пропозиція, обіцянка та надання неправомірної вигоди), обумовлює наявність у санкціях декількох (трьох або більше) основних видів покарань та достатньо широких їх меж. Запропоновано при призначенні покарання вибирати базову міру покарання (яка не залежить від індивідуальних особливостей кримінального правопорушення) за вчинення пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди з

нижньої межі найменш суворих видів покарань, тоді як за надання неправомірної вигоди міра покарання повинна бути більш суворою – вид покарання доцільно обирати з більш суворих, а їх розмір – з верхньої межі покарання, встановлений у санкції кримінально-правової норми за підкуп.

Виявлено недолік у визначенні розміру покарання у виді штрафу за підкуп, передбачений у ч. 1 ст. 368-4 та у ч. 1 ст. 369 КК, який є однаковим (від 1000 до 4000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). Запропоновано збільшити розмір штрафу у ч. 1 ст. 369 КК та передбачити його «з 4000 до 8000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Запропоновано доповнити ст. 55 КК частиною четвертою, в якій закріпити, що у разі вчинення кримінального правопорушення службовою особою з використанням свого службового становища, а також за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 369 КК, суд, призначаючи покарання за вчинене, зобов'язаний вирішити питання про необхідність застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, якщо воно не передбачено у санкції статті Особливої частини цього Кодексу, в якій встановлено відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення.

Зроблено висновок, що спеціальна конфіскація грошей, цінностей або іншого майна, що становили собою неправомірну вигоду, повинна здійснюватися на підставі, передбаченій у п. 3 ч. 1 ст. 96-2 КК, оскільки неправомірна вигода у цьому випадку є предметом кримінального правопорушення, а не знаряддям чи засобом його вчинення.

Розділ 3 присвячено особливостям заохочувальних кримінально-правових засобів, що застосовуються за підкуп згідно з КК.

Зроблено висновок, що звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК можливе лише у тому разі, коли вигодонадавач вчинив закінчене посягання, а також стосовно виконавця (співвиконавця) підкупу. Інший співучасник (організатор, підбурювач та пособник) звільненню від кримінальної відповідальності за ч. 5 ст. 354 КК не підлягає. Запропоновано

поширити умову та підставу звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені у ч. 5 ст. 354 КК, на інших співучасників підкупу (зокрема, організаторів, підбурювачів та пособників). Визначено, що для них вони повинні бути такими ж, як і для виконавця.

Запропоновано визнавати юридичним фактом, а не умовою звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК добровільну заяву про те, що сталося, яка подана належному адресатові та у визначені законом строки. Це одноактний (короткостроковий) юридичний факт у вигляді правомірного юридичного вчинку правостановлюючого, правозмінюючого та правоприпиняючого характеру. Підтримано наукову ідею про доцільність заміни слова «заява» на «повідомлення». Виокремлено та охарактеризовано ознаки добровільного повідомлення та активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення як юридичного факту та умови звільнення від кримінальної відповідальності за підкуп.

Доведена необхідність дотримання балансу між повним формулюванням ознак складу кримінальних правопорушень, учинених вигодонадавачем та вигодоодержувачем, в ухвалах про закриття кримінального провадження про підкуп у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК, та принципом презумпції невинуватості (стосовно вигодоодержувача). Для дотримання такого балансу доцільно в ухвалах про закриття кримінального провадження уникати вказівки на такі ознаки, що з високою ймовірністю дають можливість ідентифікувати особу вигодоодержувача, як-то її прізвище, ім'я, по-батькові, точна посада.

Особу, яка вчинила підкуп чи інше корупційне кримінальне правопорушення, не може бути звільнено від покарання з випробуванням на підставі ч. 1 ст. 75 КК. Вчинення особою корупційного кримінального правопорушення унеможливорює звільнення її від відбування покарання з випробуванням навіть у разі призначення остаточного покарання судом за сукупністю кримінальних правопорушень, одне з яких є некорупційним.

Зроблено висновок, що на сьогодні звільнення судом від відбування покарання з випробуванням особи, яка вчинила підкуп, у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням, є правомірним та може застосовуватися до тих відносин, які виникають під час прийняття рішення у справах про корупційні кримінальні правопорушення, у тому числі про підкуп. Запропоновано доповнити ч. 2 ст. 75 КК вказівкою на те, що правила, передбачені цією частиною статті, застосовуються у разі затвердження судом угоди про примирення чи визнання винуватості у кримінальному провадженні про корупційне кримінальне правопорушення та кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією.

Підтримано ідею про доцільність виокремлення у КПК угоди про співробітництво в усіх категоріях кримінальних проваджень, в яких, окрім беззастережного визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості, виступає готовність до співпраці зі стороною обвинувачення. Укладення таких угод стане важливим при викритті, зокрема, осіб, що вчинили підкуп та інші корупційні кримінальні правопорушення.

Дисертаційна робота Олени Білоконь є самостійним та оригінальним дослідженням, в результаті проведення якого сформульовано низку слушних пропозицій щодо вдосконалення тексту кримінального закону та практики його застосування. Методологічний базис роботи обраний відповідно до специфіки досліджуваної проблематики. Методологічною основою дослідження став діалектичний метод, використання якого дозволило скласти цілісну систему уявлень про кримінально-правову протидію підкупу в Україні. Формально-юридичний метод, метод системно-структурного аналізу та юридичної герменевтики було визначено під час аналізу положень КК, КПК, судової практики (розділи 1–3). Логіко-семантичний метод було використано для поглиблення поняттєвого апарата кримінально-правової науки, за

допомогою якого було визначено, зокрема, зміст таких понять, як «квazіспівучасть», «підкуп», «добровільна заява», «активне сприяння розкриттю кримінального праворушення» (підрозділи 1.2, 1.3, 1.4, 3.1). Використання структурного та функціонального методів дозволило охарактеризувати підкуп як явище та поняття у кримінальному праві, охарактеризувати правову природу посередництва у підкупі, визначити особливості караності за підкуп у КК та застосування спеціальної конфіскації до засудженого за підкуп (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1, 2.2). Метод класифікації та структурно-функціональний метод було використано для виокремлення та характеристики видів підкупу за КК, виявлення динамізму кримінального антикорупційного законодавства України сучасного періоду, характеристики складу позитивної посткримінальної поведінки за підкуп (підрозділи 1.1, 3.1). Порівняльно-правовий метод використовувався для історико-правового дослідження кримінально-правової протидії підкупу, а також для компаративістського дослідження норми про звільнення від кримінальної відповідальності за підкуп у КК та у кримінальних кодексах зарубіжних держав (підрозділи 1.1, 3.1). Методи моделювання дозволили запропонувати шляхи вдосконалення кримінально-правової протидії підкупу за КК (підрозділи 1.4, 2.1, 3.1, 3.2).

Нормативну базу дослідження становлять Конституція України, КК, КПК, закони та підзаконні нормативно-правові акти. Під час дослідження окремих проблем кримінально-правової протидії підкупу досліджувалися відповідні норми кримінальних кодексів зарубіжних держав.

Емпіричною базою дослідження є офіційні статистичні відомості, рішення судів України першої, апеляційної та касаційної інстанцій.

Наукове та практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані у законотворчому процесі для подальшого удосконалення кримінального законодавства України; у процесі правозастосовної діяльності під час кримінально-правової кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень та індивідуалізації покарання за

їх вчинення; у науково-дослідній сфері для подальших наукових досліджень цієї проблематики; в освітньому процесі під час викладання кримінально-правових дисциплін.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих наукових працях. Наукові положення, висновки, які містяться у дисертації достатньою мірою опубліковані у фахових публікаціях та апробовані здобувачем. Кількість та науковий рівень підготовлених наукових праць відповідає вимогам, встановленим для оприлюднення результатів дисертацій. Зокрема, результати дослідження, сформульовані в дисертації, відображено в шести наукових публікаціях, серед яких три наукові статті – у вітчизняних виданнях, включених МОН України до переліку фахових видань України, одна наукова стаття – у зарубіжному науковому правовому виданні, а також двоє тез доповідей – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. Під час ретельного вивчення змісту дисертації фактів порушення академічної доброчесності не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження. Численні позитивні аспекти роботи не виключають наявності дискусійних положень та зауважень, які варто розглянути для удосконалення аргументації позиції здобувача та врахування у подальшій роботі над окресленою проблематикою.

1. В дисертації запропоновано доповнити КК статтю 369-4, в якій передбачити кримінальну відповідальність за посередництво, тобто за сприяння вигодоодавачу та вигодоодержувачу у підкупі, а також у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди. Виникає питання, в чому полягає сенс виокремлення такої форми співучасті у підкупі в окремий злочин.
2. Автор зазначає, що пропозицію та обіцянку неправомірної вигоди як одномоментні дії віднесено нею до прагматичної частини підкупу, які характеризують мовленнєву комунікацію та не пов'язані з фізичним

наданням предмета підкупу (неправомірна вигода), які вважаються закінченими з моменту, коли особа, якій пропонується або обіцяється неправомірна вигода, сприйняла відповідну інформацію. Якщо обвинувачений робить спроби фізично надати неправомірну вигоду, то у такому разі слід вести мову про замах на надання неправомірної вигоди, а не про її пропозицію та обіцянку. Тут, по-перше, потребує обґрунтування, чому застосовано термін «прагматична частина підкупу» та чи має він кримінологічне чи кримінально-правове значення. По-друге, потребує з'ясування позиція автора щодо того, чи у разі «трансформації» пропозиції у власне підкуп кваліфікація має здійснюватися за сукупністю злочинів чи ні.

3. Дисертантка стверджує, що заохочення загалом є складовою всіх інших принципів кримінального права, як-от законність, гуманізм, рівність громадян перед законом, економія кримінальної репресії, індивідуальність, невідворотність кримінальної відповідальності, відшкодування та усунення заподіяної шкоди, тощо. Вважаю за необхідне звернути увагу на доцільність висловлення більш детальної позиції автора щодо взаємозв'язку принципів кримінального права та його диспозитивних засад.

Викладені вище думки мають дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що дисертаційна робота Олени Білоконь є самостійним, оригінальним, актуальним науковим дослідженням, в якому отримано нові науково обґрунтовані результати, що мають важливе теоретичне та практичне значення та вирішують важливу наукову проблему – створення фундаментального наукового підґрунтя для належної кримінально-правової протидії підкупу в Україні.

За актуальністю, новизною, достовірністю та обґрунтованістю, науково-

теоретичною та практичною значущістю результатів, кількістю та обсягом публікацій, оформленням дисертація відповідає вимогам, передбаченим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 (зі змінами, внесеними наказом Міністерства освіти і науки від 31.05.2019 р. № 759) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. №44.

Відповідно автор дисертації – Олена Білоконь – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 - Право.

Рецензент:

**кандидат юридичних наук,
старший дослідник зі спеціальності 081 «Право»,
старший науковий співробітник
відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
заслужений юрист України**

Віталій Гацелюк